

МИШЉЕЊЕ О ЕКОНОМСКОМ ДИЈЕЛУ НАЦРТА ПРОСТОРНОГ ПЛАНА ЦРНЕ ГОРЕ

Просторни план у цјелини испуњава једну празнину у друштвеној активности програмирања и планирања социо-економског развоја, у више димензија. Ранија два усвојена документа која су остварена кроз тзв. Просторни план Јужног Јадрана и Просторни план сјеверне Црне Горе у међувремену су застарјела а временски и структурално превазиђена, дијелом и због тога што су урађена без неопходних стручних подлога. Стога треба нагласити насушност потребе и општу корисност подухвата да се уради просторни план, имјаући у виду веома интензивне процесе и нагле промјене у економским, социјалним и друштвеним структурама становништва, посебно у привредној структури и појединим облицима ванпривредног живота.

Нацрт Просторног плана је темељен на свестраној анализи структура при чему су извјесне структуре и поједини облици друштвеног живота по први пут сада проучавани. Веома детаљно и компетентно проучавање структура у простору тзв. имобилних структура у простору, затим сеизмике, изграђене инфраструктуре и основне привредне структуре, све то аутономно, номинално и у димензији простора и времена, омогућује да се оствари увид у међузависност структура, њихову подударност или несклад, односно диспропорционалност. Свакако треба указати на квалитет транспарентног приказа, што омогућује да се олакшано схвата и разумијева садашња намјенска употреба простора. У том контексту учињене су видљивим привидне структуре почев од природног богатства, преко обновљивих ресурса до изграђених капацитета индустрије и туристичке привреде, а нарочито успјешно је приказан људски чинилац у просторно-временској димензији.

Концептуализација идеја друштвено-економског развоја, као поступка у просторном планирању, у Нацрту плана је извршена примјеном модела полова и критеријума рангирања истих према значају. Без сумње, такав приступ може се бранити тео-

ретски и оправдати практичким разлозима, јер омогућује највиши степен неутралности у проучавању и експликацији. Уједно, такав приступ и обрада просторне концепције развоја може рачунати на највиши број присталица у процесу разматрања.

Међутим, критичка анализа отпочиње разматрањем сврхе документа и с тим у вези оправданости интелектуалног ангажовања и финансијског издатка. Наиме, Просторни план треба да послужи првенствено као друштвени акт којим се утврђује пројекција распореда производних снага, имајући у виду потребу рационалног друштвеног организовања економског живота и социјалног напретка. Сходно томе, можемо констатовати само дјелимичну оправданост у већ учињеном обиму разраде Просторног плана. Анализе појединих структура, привредних активности и миграција становништва омогућују извођење другачијих закључака, па самим тим и пројекцију развоја у економији простора Црне Горе.

Ради удовољења сврси ми сматрамо да је било пожељно учинити додатни интелектуални напор и видно приказати биланс простора према намјени. У релативно кратком року, од непуних 20 година, нагло се измијенила економска (и друштвена) функција простора, па тиме и вриједност исказана посредством ренте, или флукуације текућих цијена у простору, односно плаћања дацбина и доприноса у грађевинским рејонима. Сасвим је опао друштвени интерес за шумско-привредни и пољопривредни простор у брдско-планинским површима Црне Горе. Насупрот томе нарасле су потребе за простором у индустријској близини градова, равницама дуж водотока, а нарочито у приобалном појасу Црне Горе. Овај процес намеће потребу економске ревалоризације простора и утврђивање томе адекватне економске политике, прије свега земљишне политике.

Спонтани процеси у алокацији индустријских и других привредних капацитета сада се показују као граничници за формирање рационалне економске структуре, односно као ограничења за примјену савремених рјешења у урбанизацији. С друге стране се показује мноштво пропратних појава, а са становишта економије простора и ненадокнадиве друштвене штете због употребе веома вриједних пољопривредних површина за алтернативне сврхе које су могле бити подмирене на терет голети или простора покривеног макијом и шикаром. Дистрибуција индустријских и других капацитета је вршена насумице око градских насеља, умјесто у индустријским зонама. Објекти становања и друге намјене грађени су поред објеката основне инфраструктуре, што умањује пропусну моћ и друга квалитативна обиљежја. Исто тако, објекти су грађени и сада се граде у близини водотока, што представља латентну опасност од настајања сувишног друштвеног трошка због губитка природних вриједности. Све то што је поменуто, а зна се, јесте довољан разлог да се другачије

приступи у анализи простора, намјенске употребе и дефинисања неопходних критеријума за утврђивање адекватне економске политике. Ово је просторни план и у томе плану димензија простора мора бити доминантна.

Свакако, са становишта економије простора друго важно питање се односи на инфраструктуру којом се стварају предуслови за транспорт роба, превоз људи, пренос енергије и информација, односно помоћу које се обезбјеђује унутрашње повезивање и хомогенизација фактора развоја и екстерно отварање простора Црне Горе ради интегрисања у југословенски друштвено-економски простор, па тиме и укључивања у међународне економске и друге токове. Висока инвестициона цијена основне инфраструктуре изискује посебну пажњу у Просторном плану, нарочито у садашњој фази развоја када се дјелимично користе већ изграђени капацитети жељезничке магистрале, луке и лучких постројења у Бару, док сјеверозападно подручје Црне Горе остаје трајно затворено за било какав облик повезивања, изузев путног правца Никшић — Требиње — Дубровник. Стратегија развоја инфраструктуре опредјељује осовине и половине развоја, будућу алокацију производних снага и средишта друштвеног живота. У контексту такве анализе било би пожељно размотрити одрживост моделске концепције, која је разрађена од стране међународних експерата у Нацрту просторног плана.

Историјска анализа привредног развоја Црне Горе, а нарочито периода послје другог свјетског рата, свакако би показала извјесне правилности у процесу регионализације Црне Горе, гдје се утврђује доминација економског чиниоца на подјелу простора, умјесто раније историјске подјеле и скорашње административне политичке дистрибуције на општине као друштвено-политичке заједнице. Економски развој намеће потребу редифинисања административно-политичке подјеле, као и окрупњавања у економске рејоне, чиме би се створили предуслови за другачији третман мјеста и улоге појединих општина у будућем економском и друштвеном развоју Црне Горе. Уосталом, веома интензивне миграције становништа и с тим у вези знатне разлике у популацији до сада су утицале на редистрибуцију људског чиниоца, у мјери да су промијењена демографска тржишта, што нужно изискује усредсређивање пажње и концентрисање привредних токова према новим средиштима друштвено-економског живота. Предложена економска рејонизација од стране економских експерата у Црној Гори, прво на три региона, а субрегионална на десет већих региона, углавном је заснована на испољеним тенденцијама у развоју, а оправдана економском логиком. Полазећи од тога да Просторни план превасходно утврђује концепт распореда производних снага и с тим у вези станишта људи и социјалних активности, рејонизацију треба засновати на историјској

анализи економских процеса, умјесто моделске концепције полова развоја.

Плански територијални распоред производних снага покреће мноштво питања која су разматрана у контексту теорије полова развоја. У условима Црне Горе прије свега треба рјешавати дилему између комплексног и поларизованог развоја, односно покренути питање специјализације појединих економских рејона зависно од природних услова, изграђености инфраструктуре и других компаративних предности. Самим тим треба предидјелити доминантност улоге појединих привредних дјелатности у формирању економске структуре рејона и региона, ради обезбјеђења неопходне комплементарности у привредном развоју Црне Горе. Ово помињемо због тога што су показале прелиминарне дискусије о Основама плана како све комуне испољавају тежњу према туристичкој привреди и малој привреди, избјегавајући пољопривреду и индустрију као доминантни правац у развоју, иако немају основне предуслове за развој туристичке привреде, нити нужни стандард за занатство и друге услужне дјелатности. Или, поједине комуне су одбијале изградњу веома пробитачних и са становишта друштва атрактивних инвестиција правдајући такво становиште развојем туризма и страхом од евентуалног загађења простора. Самим тим, у садашњој фази друштвено-економског развоја Црне Горе показује се као економска нужност прецизније дефинисање територијалне подјеле рада, што јесте друга по реду опредјељујућа сврха Просторног плана Црне Горе.

Друштвено-економски развој нужно намеће потребу рационалнине организације економског и социјалног живота у простору, у смислу да се редуцирају трошкови а свака функција учини што ефикаснијом. С тим у вези се поставља питање у виду оперативног проблема, за чије рјешавање треба дати основе у Просторном плану, како да се организују неке функције из домена школства, здравства, социјалне бриге, самозаштите и одбране а да то буде цјелисходно и довољно за догледне потребе становништва и за безбједоносну ситуацију у нашој земљи. Наглашене претензије појединих административних центара да хоће све у својој комуни без обзира на друштвене трошкове, када се знатно снижава квалитет и друштвених функција, било да се ради о образовању или здравственој заштити и социјалној бризи, истовремено снижавајући квалитативна обиљежја социјалног живота и нивоа друштвеног стандарда.

На крају треба упозорити да аналитички дио документације, посебно поједине студије, даје довољно основа да се прецизније утврде подлоге за остваривање Просторног плана и посљедичне урбанизације градских насеља, као и детаљнија разрада просторних планова општина, уз наглашавање потребе да се развија међуопштинска сарадња у одржавању појединих функција економског и друштвеног живота, на примјер у превозу

путника са жељезничке станице Бар и аеродрома у Тивту, Дубровнику и Титограду; или, у заједничком рјешавању водоснабдијевања и енергетског снабдијевања, односно у заједничком обезбјеђивању предуслова за ефикасне ПТТ везе, што у примјени значи подстицање просторне интеграције и хомогенизације структура као предуслова више ефикасности просторних система и рационалнијег привређивања, односно побољшања квалитета живота. Свакако, и у истом смислу, документација Просторног плана, садржај, а нарочито завршни документи треба да омогућују утврђивање политике развоја која ће допринијети афирмисању свих битних елемената и компоненти економије простора као дисциплине науке и као примијењене праксе.

МИШЉЕЊЕ О НАЦРТУ ДРУШТВЕНОГ ПЛАНА СР ЦРНЕ ГОРЕ ЗА ПЕРИОД 1986—1990.

Црногорска академија наука и умјетности благовремено је добила довољан број примјерака Нацрта друштвеног плана Црне Горе за период 1986—1990. године, којег је у начелу усвојила Скупштина Црне Горе и доставила на јавну дискусију, уз наглашавање потребе да се саопште и вама доставе мишљења, примједбе и сугестије, до 20. октобра текуће године.

ЦАНУ је доставила Нацрт друштвеног плана Одбору за економске науке, као надлежном и компетентном за саопштавање мишљења о валидности заступаних идеја, циљева и праваца друштвено-економског развоја, као и других битних елемената Нацрта плана.

Одбор за економске науке ЦАНУ, сагласно програму рада и уобичајеној пракси, одржао је сједницу посвећену Нацрту друштвеног плана Црне Горе, којој су присуствовали и представници Републичког завода за друштвено планирање, као предлагачи Нацрта плана. Том приликом су саслушана допунска образложења предлагача и најновије информације о привредним појавама и процесима у Црној Гори и Југославији. То је омогућило члановима Одбора да остваре увид у текућа збивања и да извјесна питања и проблеме развоја разматрају у општијем контексту него што су садржани у документу који је стављен на јавну дискусију.

Након што је саслушано излагање директора и замјеника директора Републичког завода за друштвено планирање о текућим промјенама у привредном систему и економским токовима; затим о мишљењима и ставовима појединих органа и организација у Републици и Федерацији, као и о битним елементима документа, у Одбору је обављена детаљна и свестрана дискусија, на основу које је могуће извести сљедеће битне констатације:

— прво, Нацрт друштвеног плана Црне Горе до 1990. године, урађен у Републичком заводу за друштвено планирање, као јавни докуменат је настао у условима који се тумаче као веома отежани за разумијевање садашњих појава и процеса који одударају од раније усвојених и општеприхваћених ставова и програма привредних и политичких активности;

— друго, очекивања заснована на Антиинфлационом програму, а касније и на Дугорочном програму стабилизације привреде, само дјелимично су остварена, тако да се констатује мноштво чињеница које одударају од предвиђених промјена и које практички спутавају могућност реалног предвиђања и планирања развоја у догледној будућности; при чему се мисли на: константни (рапидни) раст инфлације, чак до 100%, умјесто очеваног смањења до 10% у 1985. години; дуговремено одвијање дискусије око измјена системских закона, нарочито из области девизног система, што увећава неизвјесност у пословању и дилеме око коначних рјешења; висок ниво тзв. курсних разлика, као посљедице инфлације и депресијације динара; енормни пораст пословних губитака, чак до 12% од вриједности друштвеног производа у СРЦГ и с тим у вези пад ликвидности привреде, с одразом на могућност прилагођавања привреде насталим промјенама; константно опадање личног стандарда, које треба тумачити двојачко, због растућих разлика у положају појединих друштвених слојева и истовременог осиромашења свих облика друштвеног стандарда;

— треће, због начина финансирања развоја економске основе и друштвеног стандарда у прошлости, подручје Црне Горе се налази у неповољнијем положају, што се рефлектује посредством високог нивоа задужености привреде, а у много чему производна оријентација наметнута општим интересом, што чини привредну структуру крутом и недовољно прилагодљивом према унутрашњој и спољној тржишној тражњи, а то се одражава на тзв. девизну позицију наше Републике, са посљедицама на могућност обезбјеђивања допунске акумулације;

— четврто, неки проблеми друштвено-економског развоја стално се увећавају, стварајући утисак о безизлазности у садашњим све мањим могућностима за проналажење погодне комбинације фактора развоја, при чему се издвајају као најсложенији: (1) електроенергетски дефицит; (2) запошљавање младих и школовањем за рад оспособљених кадрова; (3) инвестиционо одржавање великих техничких система; (4) рјешавање проблема традиционалних губитника и (5) обезбјеђивање услова за развој дјелатности са компаративним економским и другим предностима;

— пето, опште прилике у иностранству, с обзиром на дуговремену стагфлацију, а у нашој земљи због преузетих обавеза

по кредитима и зајмовима — веома отежавају анализу могућности развоја и с тим у вези предлагање одговарајућих циљева, праваца и метода еволуције у области економије и социо-политичког живота Црне Горе, због чега Нацрт плана треба првенствено схватити као својеврсни програм стабилизације у оквирима наше Републике.

Накнадне информације о насталим промјенама током прошлих девет мјесеци у привреди Црне Горе и Југославије, као и у областима друштвеног живота, углавном упућују на закључак да се погоршава стање, како у домену привреде, тако исто и у битним елементима друштвеног живота, са одразом на политику, етику и културу. У томе највише забрињава што расту губици у пословању; истовремено материјална основа друштвеног стандарда перманентно се девалвира; лични стандард константно опада, а мотивација радних људи стално јењава, претежно због пораста неизвјесности.

Опште прилике за програмирање развоја суштински су погоршане због наведених околности. Томе треба додати и знатно заостајање у остваривању плана развоја током четири прошле и текуће године. Наиме, када се сумирају подаци о остваривању Друштвеног плана развоја Црне Горе за период 1981—1985. године, тада се констатује изостајање очекиваних ефеката, и поред значајних инвестиција и пораста броја запослених. Произилази као да је изгубљен овај временски период у динамици економског и друштвеног развоја Црне Горе. Сходно томе сви проблеми које је требало рјешавати у текућем петогодишћу сада се испољавају као ограничења будућег развоја, с тим што је стање погоршано у области ликвидности привреде, нивоу губитака у пословању и у домену репродуктивне способности привреде.

Досљедно претходној констатацији аутори Нацрта плана били су принуђени да пођу од извјесних претпоставки чију реалност можемо замислити, али не и заступати. Овдје се мисли на изворе средстава који чине основу модела конструкције финансирања развоја, нарочито претпоставке о износу средстава које треба обезбиједити из иностраних извора од сса 170 мил. долара и средства ФНП-а од сса 57 млрд. динара, у паритету текуће године.

Исто тако, Нацрт плана је заснован и на извјесним привредно-системским претпоставкама, чије се усвајање очекује, али нијесу извјесне — било да се ради о девизном систему, политици и режиму цијена, или о проширеној репродукцији. Такође се претпоставља да ће бити ријешени и други привредно-системски проблеми као што су извори средстава за курсне разлике, начин покрића пословних губитака, метод суфинансирања дефицитарних друштвених фондова и сл., што је битно са становишта реалних односа у привреди Црне Горе.

Имајући у виду општу ситуацију у земљи, а у томе посебно објективне услове за развој привреде Црне Горе, Нацрт плана објективно садржи сва обиљежја специфичног програма стабилизације привреде, уз наглашену оптимистичку тежњу да се постигне релативно виши ниво динамике (4,2%) у односу на просјек у земљи (4%), уз истовремено повећање запослености од 3,5% а продуктивности рада од 0,7% годишње.

Посматрано у цјелини Нацрт друштвеног плана развоја Црне Горе до 1990. године може се оцијенити као конзистентан, реалан и пожељан у мјери колико су извјесне претпоставке од којих се пошло у конструкцији модела развоја. Самим тим, довођење у сумњу било које од претпоставки изискује ревизију планиране динамике у индустрији, пољопривреди и туризму; затим, то би се одразило на пораст запослености од сса 25.000 нових радних мјеста (и замјену 15.000 пензионисаних лица), као и на ниво инвестиција у вриједности од сса 280 млрд. динара, а то су суштински параметри овог планског документа.

*
*   *
*

Критичка анализа концепта развоја садржаног у Нацрту друштвеног плана Црне Горе до 1990. године углавном указује на сљедеће моменте:

(1) Ма колико да су утврђени циљеви прихватљиви и пожељни, ипак постоји значајна неизвјесност, па дјелимично и сумња у могућност да се остваре, због противурјечне ситуације и међусобне конфликтности циљева. Истовремено се тежи стабилизацији економских токова и релативно динамичном расту, по годишњој стопи од 4,2%; ограничавању заједничке потрошње и порасту стандарда, повећању запослености и порасту продуктивности рада; бржем развоју мање развијених комуна и порасту ефикасности инвестиција и привређивања; већој извозној оријентацији и постизању ефикаснијег пословања итд. Било би изузетно повољно за друштвено-економски развој када би се постигли назначени циљеви, укључујући и већ традиционалну тежњу о јачању позиције удруженог рада и расподјели дохотка, па тиме и материјалне основе самоуправљања.

(2) Главни правци развоја се заснивају на доминантном утицају пољопривреде, прерађивачких дјелатности и туризма. Без сумње, значај производње хране и с тим у вези пољопривреде; улога прерађивачких дјелатности које треба да су и радно интензивне; допринос туризма општем развоју и извозној оријентацији привреде, појединачно и скупно јесу дјелатности од перспективе и глобалног друштвеног интереса.

Али, материјална основа пољопривреде, добна и кадровска структура пољопривредника, ниво организације економског живота у области пољопривреде, као и досадашњи резултати који су постигнути и поред снажне политичке и финансијске подршке, изазивају сумњу у погледу стварних могућности да пољопривреда подигне економску динамику и да у очекиваној мјери допринесе друштвено-економском развоју Црне Горе.

Слично томе, прерађивачки сектор на бази метала, минералних сировина и полуфабриката дрвне индустрије до сада се показао мање радно-интензивним од очекиваног обима, а инвестициона цијена радног мјеста по правилу је била веома висока, док су многе идеје о производњи: банди цијеви, биметалних трака, гибњева, одљевака и отпресака, специјалних пумпи и сл. напуштене, а неке које су се оствариле у производњи грађевинског материјала и влакнастих плоча касније су се показале као својерсни инвестициони промашај. Због тога, као и других комплекснијих разлога, било би неопходно реалније процијенити домете потенцијалних прерађивачких капацитета у индустрији, иако сматрамо нужним и трајним овај правац развоја у стратегији економског просперитета Црне Горе.

Формативна снага друштвеног производа и дохотка туристичке привреде у Црној Гори знатно је нижа од лаичких представа које се стичу посредством пропаганде и из средстава јавног информисања. Схватајући и тумачећи туристичку привреду у најпотпунијем значењу као јединство дјелатности угоститељства, посредничких туристичких активности, мале привреде и занатства, локалног саобраћаја, трговине на мало и сл., тај скуп дјелатности достиже са 7% од привредног потенцијала Црне Горе, а толико и у омјеру броја запослених. Релативно кратка сезона, сувише наглашен значај у политичким документима и стална сумња у могућност шпекулантског стицања дохотка становништва стварају противурјечну друштвену климу за привређивање и ефикасно пословање ове дјелатности. Стратешка оријентација на развој туристичке привреде подразумијева дугорочни системски приступ и рад мноштва међузависних органа и организација, као и привредних дјелатности, почев од пољопривреде, трговине, занатства и саобраћаја, све до поморске привреде и организације културног живота на читавом економском простору Црне Горе, као и остваривање трајних пословних и других веза са свим регионима у Југославији и шире.

(3) Допунски правци развоја углавном се исцрпљују у тзв. ослонцу на сопствене снаге или, сажетије речено, на бољем коришћењу материјалних и материјализованих ресурса, при чему се првенствено мисли на већ изграђене капацитете. Раније урађене студије о коришћењу капацитета и продуктивности рада у потпуности потврђују оправданост инсистирања на већем коришћењу капацитета — расположивих ресурса и људског потенци-

јала Релативно виша инвестициона цијена економског развоја у Црној Гори, како у мјери цијене мјеста рада, тако исто и оствареног дохотка у односу на инвестиције, намеће потребу да се преиспита и критички анализира степен искоришћености већ изграђених капацитета. На жалост, досадашња пракса друштвено-економског развоја у Југославији увијек је показала висок степен осјетљивости наше привредне структуре на глобална кретања, тако што у доба високе економске динамике наша привреда предњачи и обратно у периоду стагнације нагло падају параметри динамике и квалитета привређивања у Црној Гори. Анализа појединачних случајева, мада је супротна логици економске анализе, ипак показује енормно високе резерве у капацитетима индустрије, саобраћаја, туристичке привреде, као и у свим другим доменима економског и социјалног живота. С тим у вези се намеће потреба детаљније анализе узрока таквих појава и потреба да се пронађу прикладне мјере којима ће се утицати на другачије понашање субјеката привреде и друштвених дјелатности. Очигледно, већ уобичајено инсистирање на методу стимулативног награђивања, као универзалном средству, треба напустити и трагати за одговарајућим методама друштвеног организовања економског и социјалног живота.

(4) Оптимизам садржан у разради концепта плана нарочито је испољен у дијелу очекиваних привредно-системских промјена, као и у третману Црне Горе са становишта допунских извора за финансирање развоја, на чему се темељи и претпоставка о високој запослености и бржем развоју мање развијених комуна у сјевероисточном дијелу Републике. Судећи према резултатима који су постигнути у кодификацији привредног законодавства током прошле деценије, када су усвајани тзв. системски закони, а имајући у виду преовлађујуће идеје у нацртима докумената о политичком и привредном систему, Одбор оцјењује да таква оптимистичка очекивања немају чињеничну основу, нити изглед за остваривање у сљедећих пар година. Биће неопходно да се изврше претходна усклађивања и регулишу међузависни утицаји између политичког и привредног система, између економије и политике, између носилаца надлежности и одговорности у друштвено-економском животу.

(5) Логика разраде Нацрта плана углавном се темељи на већ уобичајеној методологији која је коришћена у изради планова друштвено-економског развоја, при чему су узети у обзир ставови и мишљења извјесних радних организација, као и неки конкретни програми из области пољопривреде и индустрије о којима треба да се донесу инвестиционе одлуке. У међувремену је усвојен нови закон о планирању, што претпоставља дјелимичну ревизију овог документа што се може урадити у процесу израде Предлога плана друштвено-економског развоја Црне Горе за период 1986—1990. године. Замјерке примијењеном поступку

углавном се свде на потребу да се више нагласе неки битни проблеми који су се испољили у текућем петогодишту, као што су: стагнација привреде, пад ликвидности, акумулативности и репродуктивне способности, као и нарастање проблема до нивоа да се тешко обезбјеђује проста репродукција. У таквом контексту, који би одсликао реално стање, неопходно је указати на ограничења, тим прије и више што се запажа константни пад друштвеног стандарда због погоршане позиције здравства и школства, као и дуготрајно снижавање животног стандарда у мјери колико се разликују нивои инфлације од нивоа раста личних доходака. Све појаве у привредном и друштвеном животу поступно и кумулативно се одражавају на пораст социјалних разлика, при чему се нагло повећава број породица чија су (мјесечна) примања испод границе сиромаштва. Такво стање, уколико дуже потраје, може изазвати ремећење текуће репродукције, погоршати социјалну климу, уз мноштво пропратних политичких и других посљедица.

*
*   *
*

Током дискусије у Одбору за економске науке, а и из писмених прилога које су доставили поједини чланови који су били спријечени да судјелују у раду, саопштено је више сугестија које треба разматрати у моменту ревизије Нацрта, односно израде Предлога плана. Имајући у виду значај појединих упозорења и актуелност сугестија, наводимо само неколико примјера чије усвајање може допринијети побољшању овог веома важног документа.

Прво, обрађивач Плана се упозорава на околност да се испољавају два битна момента као граничници развоја у сљедећем петогодишту. То су електроенергетски дефицит и растући трошкови инвестиционог одржавања привредне и друштвене инфраструктуре.

Садашњи електроенергетски дефицит износи око 700 милиона киловата електроенергије годишње, при релативној стагнацији привреде и нижем коришћењу капацитета. Постоји висок степен каузалности између нивоа потрошње електричне енергије и привредног раста, с тим што потрошња енергије расте релативно брже за око једну десетину. Цијена набављене енергије из других система, или из увоза, знатно је виша од цијене произвође на било којем агрегату у привреди Црне Горе. Према томе, динамика раста биће спутавана условима електроенергетског снабдијевања.

Дјелови великих техничких система на подручју Црне Горе били су довршени, углавном, али у међувремену су настала

оштећења због временских утицаја и слабог одржавања током експлоатације, па се сада налазе у руинираном стању што се запажа у вријеме интензивнијег коришћења главних друмских и жељезничких саобраћајница, као и ПТТ мреже, у жеку сезоне. Слично стање је у материјалној основи друштвених дјелатности — здравства, школства и социјалне бриге, а још слабије у стамбеној привреди. Сви захтјеви да се потпуније користе већ изграђени капацитети и ефикасније експлоатишу ресурси биће суочени са опадајућим трендом ефикасности техничких система, односно дјелатности које се одвијају на бази изграђене материјалне основе привредне и друштвене инфраструктуре.

Друго, околност да се констатује, све чешће, противурјечност између инвестиционих идеја и каснијих резултата у пракси, након критичке анализе се указује првенствено на кадрове као битно изходне проблеме. Наиме, дуговремено сиромашење кадровске структуре привреде, па и неких комуна, настало је због тога што се омогућује и подстиче концентрација кадрова у административним, политичким и другим јавним службама, односно у органима и организацијама Републике. Било је предлога да се енергично утиче посебним стимулацијама и на другачији начин да се изузетно способни и у пракси освједочени кадрови усмјере према привреди и важним областима друштвених дјелатности, што подразумева радикално ограничење броја извршилаца у административним, политичким и самоуправно-интересним органима и организацијама извјесних општина и Републике.

Треће, у истом смислу је покренуто питање забрињавајућег раста административне и друге режије у привреди, вјероватно као посљедице противурјечног тумачења ЗУР-а и појединих системских закона. Студијско проучавање продуктивности рада, током прошле године, поуздано је показало да само 32% обавља непосредно произвођачку и услужну функцију, док је ангажовано двије трећине запослених на тзв. режијским пословима. (Ради илустрације се наводи скорашњи догађај обуставе рада у једном дрво-прерађивачком предузећу гдје је констатовано да од 800 радника 42% раде на административним пословима, о чему је обавијештена јавност у Црној Гори). Описано стање намеће потребу детаљнијег проучавања и тражења метода спутавања таквих процеса, вјероватно јачањем улоге вишег нивоа организовања рада, производње и услуга у Црној Гори.

Четврто, поменуто је мишљење о потреби да се утврди планом улога носилаца развоја на нивоу Републике, у секторима привреде, или у комунама, јер очигледно постоји противурјечност између декларисане функције субјеката привредног развоја и изградње материјалне основе рада у појединим секторима привреде, а нарочито у мање развијеним комунама. Оваква солуција била је прихваћена у Плану 1975—1980, али је напуштена због

субјективног противљења органа политичко-извршне функције у Републици. Обнављање ове идеје налази своје оправдање у нужности адресовања планских задатака, тако да се зна која ће организација удруженог рада остварити одређени задатак у времену, простору и којим средствима.

Пето, исто тако, у дискусији је покренута идеја о нужности увођења „мјере рада“ и „мјере потрошње“. Наиме, наша друштвена заједница има право по Уставу (а и обавезу) да утврди норму рада као плански задатак на начин што ће инсистирати на прецизној мјери коришћења реалних капацитета у металургији, шумарству или туристичкој привреди, па да на основу тога дотични радни колектив стиче право на одговарајућу мјеру потрошње — личне и колективне. Уједно, ово је антитеза тзв. групно-својинском понашању као феномену противурјечности у условима друштвеног власништва и самоуправљања. Ради подизања нивоа и квалитета пословања, рационалнијег коришћења ресурса и газдовања средствима у друштвеном власништву, учесници у дискусији су се залагали да се утврди плански циљ подизања нивоа самоуправне организације привреде и друштвених дјелатности, при чему се очекује стварање предуслова за концентрацију финансијских ресурса, кадровских потенцијала и довољних капацитета за постизање бар почетног нивоа оптимализације.

Достављајући мишљење о Нацрту плана, користимо прилику за срдчан поздрав.

МИШЉЕЊЕ О НАЦРТУ РЕЗОЛУЦИЈЕ О ПОЛИТИЦИ ОСТВАРИВАЊА ДРУШТВЕНОГ ПЛАНА СР ЦРНЕ ГОРЕ У 1987. ГОДИНИ

Одбор за економске науке ЦАНУ, у проширеном саставу, разматрао је достављени Нацрт резолуције о политици остваривања Друштвеног плана Црне Горе за период 1986—1990. у 1987. години, на сједници одржаној дана 25. новембра 1986. године. Приликом дискусије о Нацрту документа Одбор је имао повољну прилику да саслуша уводно излагање директора Републичког завода за друштвено планирање др Веселина Вукотића, који је саопштио више битних информација о текућим привредним кретањима у Црној Гори и Југославији, о очекиваним промјенама у привредно-системским прописима, као и о релевантности и релативности извјесних показатеља, с обзиром на начин исказивања и поузданост извора. Такође, др Вукотић је указао на исходшта појединих ставова наглашавајући нужност мијењања односа у области привређивања, заједничке и опште потрошње, као и нужности превазилажења у по много чему противрјечног стања у организовању економског живота наше Републике.

У начелу, Одбор је високо оцијенио садржај Нацрта резолуције са стручног и друштвено-политичког становишта, имајући у виду опште прилике и специфичне проблеме који су манифестовани у привредном и друштвеном животу СР Црне Горе. Поред тога, Одбор сматра да је потребно наглашено констатовати висок ниво квалитета обраде друштвено-економске проблематике, као и примјерено заступање ставова и предлагање томе одговарајућих мјера. Исто тако, Одбор је констатовао повољан утицај о Документу, с обзиром да је иновирани приступ проблематици и на измијењен начин се дјелује на јавност, чиме је избјегнута стереотипност ранијих планских докумената.

Изражавајући подршку безмало свим ставовима у Нацрту резолуције учесници у дискусији су указали на потребу узимања у обзир неколико битних околности које релативизирају могућност доношења и усвајања планских докумената за сљедећу годину, а, између осталог, нарочито:

(1) неизвјесност привредно-системских промјена чије посљедице могу бити различитог утицаја и одраза на услове привређивања и резултате крајњих ефеката код претежног дијела привредних организација у Црној Гори;

(2) продужени тренд дезинвестирања у привреди Црне Горе снажније ће се одразити на даље погоршање позиције грађевинарства и индустрије грађевинског материјала на иначе ограниченом регионалном тржишту, а у дужем року дјеловаће као чинилац аритмије и смањивања шанси да се примјењују резултати техничког и технолошког напретка, што је предуслов ефикасног пословања;

(3) дуговремена висока инфлација, поред интрарегионалног преливања дохотка, дјелује разорно на економску структуру а депримирајуће на све носиоце иницијативности и предузетништва, што се запажа посредством све мањег броја инвестиционих идеја и избјегавања да се преузме одговорност за остваривање одобрених програма.

Током дискусије у Одбору су саопштена извјесна мишљења као подршка појединим ставовима, али и сугестије да се учине јаснијим или да се редефинишу како у обухвату, тако исто и у прецизности. Сматрамо за потребно да саопштимо појединачно нека од мишљења која смо оцијенили као релевантна за завршну обраду Резолуције.

Прво, сасвим је прихватљива идеја о нужности штедне енергије уопште, нарочито специфичне потрошње по јединици производа, али ово је први плански документ након десет година у којем се заобилази помињање изградње објекта континуитета, која је била утврђена као обавеза Друштвеним планом развоја Црне Горе 1975—1980. године. Било би неопходно на одговарајући начин нагласити овај моменат, као пропуст прошло-

сти, као актуелност енергетског дефицита и као ограничење развоја.

Друго, у потпуности се подржава став о неопходности ангажовања расположивих средстава за побољшање ликвидности привреде, па и дијела средстава из ФНП. Но, сматрамо да је економски логичније средства ФНП у претежном дијелу користити првенствено за продуктивно запошљавање младих и школовање за рад оспособљених кадрова, а изузетно да се усмјеравају као краткорочне кредитне инвестиције и за побољшање ликвидности. У осталом, средства код основних банака у Црној Гори у примјеру приморских комуна и Пљеваља сасвим су довољна за рјешавање извјесних актуелних проблема. Камата достиже само двије трећине инфлације чак и ако се узима под најнеповољнијим тржишним условима. Према томе, користити квалитативна средства за рјешавање проблема ликвидности било би ирационално, изузев ако постоји неки други разлог који би опрадао такав поступак.

Треће, ставови о консолидацији привреде уопште, а извјесних радних организација посебно, сасвим су прихватљиви, али је неопходно нагласити нужност активног односа носилаца привредно-политичких функција и одговорност у рјешавању проблема у организацијама које чине економску основу привреде Црне Горе, као и у радним организацијама које су протагонисти техничког прогреса и технолошког напретка. Практички, то значи да треба из основа промијенити однос према традиционалним губитницима, који од оснивања до данас нијесу нити једну пословну годину завршили са позитивним економским ефектима, или ако јесу, тада је то био изузетак.

Четврто, извјесни програми су прихваћени, средства обезбијеђена, али постоји сумња у могућност остваривања због тога што немамо у структури привреде томе адекватне носиоце привређивања. Првенствено се мисли на области пољопривреде и шумарства, односно на малу привреду и занатство. Приказ ситуације треба проблематизирати и с тим у вези указати на нужност систематичког рада, почев од припремне фазе, преко организовања одговарајуће мреже субјеката привређивања, органа и организација у општинама и Републици, као и систематског праћења и истинског обавјештавања о постигнутим резултатима и тешкоћама које су настале, јер страхујемо да ће се поновити догађаји као у случају тзв. зеленог плана.

Пето, уопште у приступу проблематици неопходно је да се мијења наш начин мишљења о значају опредјељења на већу улогу робне привреде, економских законитости, тржишних критеријума и сл., јер то подразумијева маркетинг-концепт у организацији привређивања, у планирању, у управљању, једном рјечју у цјелини економског живота.

Шесто, проблематику интрарегионалног развоја треба концентрисати на општине Иванград и Плав, уз неопходност да се дјелује интервентним демографским инвестицијама, уклањајући исходишта досадашњих дискусија о великим објектима и капитално-интензивним инвестицијама, што је одлагало рјешавање проблема.

Седмо, у вези рјешавања структурних, субрегионалних, динамичких и других проблема, добро је што су извјесна намјенска средства за научноистраживачки рад предвиђена, али нама се чини да треба презентирати услове начина коришћења средстава, јер искуство показује да су раније олако трошена, наручујући инвестиционе пројекте по високој цијени са стране, а без икакве употребљивости у нашим условима. Било би добро да се размотри могућност намјенског издвајања средстава за кадрове који би били ангажовани у извјесним комунама или радним организацијама, које нијесу у могућности да обезбиједи адекватну надокнаду. Ову идеју понављамо у више наврата због тога што запажамо стални процес концентрације кадрова у републичким органима и организацијама, као и у центрима економски развијених општина, насупрот константном осиромашењу кадровске структуре у привреди.

Осмо, прекомјерна режија организације друштвено-економског живота стално се констатује, из године у годину, па сматрамо да се чим прије морају утврдити критеријуми мјере потрошње као ограничење материјалне и финансијске основе за извјесне функције у социо-политичкој надградњи. Међутим, апеловање на штедњу и остваривање исте мора бити обазриво због веома угрожене позиције извјесних дјелатности, првенствено основног и средњег образовања.

Девето, у отежаним условима привређивања, који постају све тежи, неопходно је тражити допунске изворе и нудити знатно повољније шансе него што то сада чинимо. Добро је што се заступа идеја о потреби идеолошког освјешћивања, али то треба доказати у пракси на начин што би се користила средства грађана за развој, како у области мале привреде под најповољнијим условима, још повољнијим него што се институционално предлаже и без ограничења, тако исто и у коришћењу средстава посредством акција, обавезница и других облика, не искључујући и легате, првенствено за продуктивно запошљавање.

Десето, можда извјесне шансе за развој треба подврћи маркетинг концепту тако да се Царинска зона понуди под релативно повољним условима у кругу од 50 км. колико то закон допушта, па и сличне иницијативе за коришћење морског блага, шумско-привредног подручја и других ресурса, за све оне који умију боље и ефикасније да раде него што то ми чинимо.

Остале сугестије и дискусије усмено су саопштене вашим представницима па сматрамо да је сувишно свако понављање,

јер се ради о мањим интервенцијама у садржају текста Нацрта разолуције. Сматрамо да смо удовољили вашем захтјеву и у извјесној мјери допринијели заједничкој тежњи да се дефинише прикладна политика развоја у сљедећој години. У том увјерењу вас поздрављамо.

ОЦЈЕНЕ ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКОГ ЕЛАБОРАТА О ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКОЈ ОПРАВДАНОСТИ ОСНИВАЊА ЈЕДИНСТВЕНЕ БАНКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Одбор за економске науке Црногорске академије наука и умјетности разматрао је на сједници од 12. II 1987. године економско-финансијски елаборат о друштвено-економској оправданости оснивања јединствене Основне банке, Нацрт самоуправног споразума, Критичку оцјену алтернативе удруживања као и Допунске информације, које је у извјесном смислу саопштио предсједник Пословодног одбора Удружене банке А. Јовановић.

Након свестраног разматрања и учешћа у дискусији свих присутних чланова и позваних експерата, Одбору је предложено да прихвати сљедеће опште оцјене, констатације и ставове, што све може бити од користи учесницима у процесу одлучивања о начину организовања банкарства у Црној Гори:

1. У начелу су прихваћене као истините оцјене из анализе стања банкарства у Црној Гори, а нарочито: (1) да је постојећа мрежа основних банака предимензионирана и уситњена; (2) да су новчани токови разуђени на преко 20 пунктова банака и самосталних фондова; (3) да такво стање непосредно узрокује смањену флексибилност новчане масе и нижу ликвидност основних банака и подручне привреде.

Поред наведене опште оцјене, анализа такође указује на узрочно-последичну повезаност мноштва пропратних појава, почев од локализма и партикуларизма, све до растуће ирационалности у употреби средстава. Средства су мобилна дијелом према екстерним токовима, али не према непосредно блиским. Партикуларизам се испољава и кроз веома снажни утицај носилаца политичких функција на банкарско пословање. Ирационалност се доказује пласманом средстава без економског повода и резона, а све чешће се манифестују расипништво и облици групно-својинског коришћења друштвених средстава.

2. Насупрот релативно лошијем стању банкарства у Црној Гори у односу на општу ситуацију у земљи и прилике у другим регионима Југославије, у Одбору је посебно указано, у форми констатације, на опште тенденције промјена у савременом банкарству, посебно у смјеру универзализације банака. Наиме, савремени трендови указују на потребу свестранијег обављања по-

слова и пружања разноврсних услуга активним и потенцијалним коминтентима, чиме се банка претвара у кредитора привредних токова, саучесника у привредно-политичким одлукама и координатора активности од интереса за више субјеката у једној друштвеној заједници. Разумљиво, универзализација као правац у развоју омогућује пораст ефикасности у пословању, јача конкурентску моћ и доприноси сазнању о насушности потребе постојања таквог субјекта у привређивању. Савремене банке све чешће нуде рачуноводствене услуге, брже разматрање подобности инвестиционих и других идеја, оцјењују ризик, пружају консалтинг услуге, обављају брокерске и девизне послове, врше специфична истраживања, обезбеђују гаранције, проназе разне форме лизинга, бартера и лон аранжмана, све до класичних облика прикупљања средстава ради пласмана у рационалне подухвате и чувања драгоцјености. Логички произилази да је нужно да и наше банкарство преузима сличне функције, што претпоставља одговарајући ниво организованости, првенствено у смислу формирања неопходне масе средстава (критична маса), као и кадровске и организацијске оспособљености за обављање појединих функција или пружање одговарајућих услуга.

3. Опште оцјене о стању и констатације о савременим трендовима у банкарству углавном су послужиле за утврђивање ставова у вези предложеног модела организације:

прво, идеја о оснивању јединствене основне банке у принципу је подржана као рационалнији облик јер доприноси концентрацији кредитног потенцијала, убрзању новчаних токова, повишењу ликвидности привреде и уопште проширењу могућности обављања мноштва додатних функција и услуга, свакако на квалитетнијем нивоу;

друго, јединствена банка омогућује задржавање статуса „великог овлашћења“, што је насушна потреба за једну од банака у Црној Гори приликом наступа на свјетско тржиште роба и новца, јер губитком таквог статуса привреда Црне Горе била би ускраћена од многих повољности које сада користи посредством Свјетске банке, извозне банке САД, Конзорцијума банака Западне Европе и др.;

треће, СР Црна Гора по природи ствари треба да има банку која ће обављати развојну функцију, па у том смислу треба верификовати оправданост идеје да се формира једна релативно јача банкарска организација, јер свака од организација изван Црне Горе којој би препустили обављање такве функције нужно своди такав захтјев на нижи ниво, а мање банкарске јединице су показале тежњу партикуларизације и локализма;

четврто, обједињавање банкарства у јединствену основну банку објективно омогућује подизање нивоа функционалности, растуће ефикасности и рационалности у понашању, јер поред ја-

чања кредитног потенцијала, настаје могућност материјалног опремања, кадровског окупљања и обезбјеђивања предуслова за свестраније пружање услуга; кажемо објективно због тога што су предуслови обезбијеђени, а да ли ће бити остварени то ће зависити од наше спремности да се бавимо пословима из сопствене надлежности;

пето, такође јединствена банка доприноси подизању нивоа одлучивања у смислу вишег увида јавности у привредно-политичке одлуке чиме се спречава политичка арбитража локалних фактора, прикривање ирационалности, расипништво и групно-својинско понашање, што не значи да није могућ такав утицај и на вишем нивоу с обзиром на увријежену праксу и стечене навике субјеката политике свих нивоа да олако одлучују о располагању средствима у удруженом власништву;

шесто, садашња ниска ликвидност привреде Црне Горе и константна појава да седам банака има вишак средстава, а преостале мањак, без сумње намеће потребу флексибилније употребе новчане масе и њеног рационалнијег пласмана, али то не значи да ће се покривати ирационалност у пословању и трајни губици средствима оних који ефикасније послују, на шта треба посебно указати;

седмо, истичући мноштво аргумената у прилог модела организације јединствене основне банке, чланови Одбора су указали на велику опасност од монополског положаја, јер је познато да монополске организације игноришу потребе клијентеле и партнера по нужди, затим показују сва обиљежја повлашћеног у третману који стиче утисак да постоји себе ради умјесто да обавља све послове и да пружа услуге из домена надлежности и овлашћења.

Мислимо да претходни став треба трајно имати у виду и остварити могућност извјесне упоредне егзистенције банака и пословница других банака у економском простору Црне Горе.

